

УДК 351

Акімова Людмила Миколаївна,
кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів та природокористування, Національний університет водного господарства та природокористування, м. Рівне, вул. Приходька, 75, навчальний корпус № 2, тел.: +38 067 362 23 91, e-mail: l_akimova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2747-2775

Акимова Людмила Николаевна,
кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов и природопользования, Национальный университет водного хозяйства и природопользования, г. Ровно, ул. Приходько, 75, учебный корпус № 2, тел.: + 38 067 362 23 91, e-mail: l_akimova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2747-2775

Ljudmila Mykolaivna Akimova,
PhD of economic science, assistant professor, assistant professor of the Department of finance and environmental sciences, National University of Water and Environment, Rivne, st. Prikhodko, 75, educational building № 2, tel.: +38 067 362 23 91, e-mail: l_akimova@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2747-2775

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПІДПРИЄМНИЦТВА: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ І ПІДПРИЄМНИЦЬКОГО СЕКТОРУ

Анотація. У статті проаналізовано тенденції державного регулювання підприємництва в країнах Європейського Союзу, США та Японії і визначено державне регулювання підприємництва як система, що складається з певних елементів, єдність і взаємодія яких визначають її ефективність і функціональність. Аналіз, систематизація та узагальнення досвіду державного регулювання підприємництва у цих країнах дали змогу прийти до висновку, що існуючі відмінності в ролі держави в економіці пов'язані не зі ступенем державного регулювання, а із засобами, які використовуються для його реалізації. Загальні тенденції розвитку взаємин між державою і підприємницьким сектором дали можливість визначити основні елементи

системи державного регулювання підприємництва, до яких слід віднести: прогнозування, планування і програмування соціально-економічного розвитку; антимонопольно-конкурентну політику; податкову та інвестиційну політику; інноваційну політику і стимулювання науково-дослідних робіт.

Ключові слова: державне управління, система державного регулювання підприємництва; прогнозування, планування і програмування соціально-економічного розвитку; антимонопольно-конкурентна політика, податкова та інвестиційна політика; інноваційна політика, стимулювання науково-дослідних робіт.

ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА: ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОГО СЕКТОРА

Аннотация. В статье проанализированы тенденции государственного регулирования предпринимательства в странах Европейского Союза, США и Японии и определено государственное регулирование предпринимательства как система, которая состоит из определенных элементов, единство и взаимодействие которых определяют ее эффективность и функциональность. Анализ, систематизация и обобщение опыта государственного регулирования предпринимательства в этих странах позволили прийти к выводу, что существующие различия в роли государства в экономике связаны не со степенью государственного регулирования, а со средствами, которые используются для его реализации. Общие тенденции развития взаимоотношений между государством и предпринимательским сектором дали возможность определить основные элементы системы государственного регулирования предпринимательства, к которым следует отнести: прогнозирование, планирование и программирование социально-экономического развития; антимонопольно-конкурентную политику; налоговую и инвестиционную политику; инновационную политику и стимулирование научно-исследовательских работ.

Ключевые слова: государственное управление, система государственного регулирования предпринимательства; прогнозирование, планирование и программирование социально-экономического развития; антимонопольно-конкурентная политика, налоговая и инвестиционная политика; инновационная политика, стимулирование научно-исследовательских работ.

STATE REGULATION OF BUSINESS: FOREIGN EXPERIENCE OF COOPERATION BETWEEN THE STATE AND THE BUSINESS SECTOR

Abstract. The article analyses tendencies of state regulation of entrepreneurship in European Union countries, USA and Japan and identifies state regulation of entrepreneurship as a system, which consists of certain elements, unity and interaction of which determine its efficiency and functionality. Analysis, systema-

tisation and generalisation of experience of state regulation of entrepreneurship in these countries allow making a conclusion that the existing differences in the role of the state in economy are not connected with the degree of state regulation, but are connected with the means used for its realisation. General tendencies of development of relations between the state and entrepreneurial sector allowed identification of main elements of the system of state regulation of entrepreneurship, which include: forecasting, planning and programming socio-economic development; anti-monopoly competitive policy; tax and investment policy; innovation policy and stimulation of research papers.

Keywords: public administration, system of state regulation of entrepreneurship, forecasting and planning and programming socio-economic development; anti-monopoly competitive policy, tax and investment policy, innovation policy, research papers.

Постановка проблеми. Зміцнення держави як суспільного інституту супроводжується розвитком її численних функцій, зокрема економічних. Так, держава виступає зовнішньою силою, яка реалізує економічну, політичну та юридичну владу, стає важливим дієвим суб'єктом національної економіки. Дослідження феномену державного регулювання підприємництва безсумнівно доводить, що воно є явищем багаторівневим та багатогранним. Знаходження оптимальної й ефективної взаємодії державного та підприємницького секторів є актуальною проблемою економічної дійсності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями державного регулювання економіки в цілому та підприємництва зокрема досить активно займаються такі українські вчені, як А. Бутенко, З. Варналій, О. Долгальова, С. Жарая, В. Захарченко, Я. Кашуба, В. Кредісов, П. Круш, І. Кузнецова, В. Литвиненко, В. Сизоненко, Т. Ткаченко та ін.

Вчені розглядають теоретичні та практичні аспекти регулювання національної економіки, ролі корпорацій та державного сектору у забезпеченні її зростання; вивчають світовий досвід державного регулювання малого бізнесу, або ж підприємництва в інформаційному секторі економіки, або в окремих країнах світу. Разом із тим, чимало теоретичних і практичних питань проблематики залишаються малодослідженими з точки зору комплексності та системності. Останнє дає підстави стверджувати про необхідність вивчення досвіду державного регулювання підприємства та формулювання на цій основі елементів зазначеної системи.

Мета статті — проаналізувати тенденції державного регулювання підприємства в країнах Європейського Союзу, США і Японії та визначити державне регулювання підприємства як систему, що складається із певних елементів, єдність та взаємодія яких визначають її ефективність та функціональність.

Виклад основного матеріалу.

Практика державного регулювання підприємництва в різних країнах світу є надзвичайно багатогранною. Підхід до державного регулювання підприємництва як до певної системи дасть змогу окреслити ті аспекти взаємодії державного і підприємницького секторів, які забезпечують її найвищу дієвість. Критерієм, застосування якого дасть змогу визначити елементи державного регулювання підприємництва, на наш погляд, є здатність забезпечити сприятливі умови розвитку підприємницької діяльності у запропонованих обсягах.

Враховуючи названий критерій, огляд досвіду державного регулювання економіки та підприємницької діяльності в індустріально розвинених країнах світу — країнах Європейського Союзу, США та Японії матиме функціональну направленість. У країнах ЄС історично державне регулювання прогресувало від повної його індиферентності до сьогоденної ситуації безпосереднього регулювання економіки та підприємницької діяльності. Важливим елементом регулювання в країнах ЄС є система державного прогнозування, програмування та коротко- і середньострокового планування. У Франції держава займається індикативним плануванням, а визначений обсяг державної власності та її участь у фінансовій сфері залишається важливим аспектом його ефективності.

Шведська модель планування розвитку передбачає поєднання інтересів монополій, профспілок, уряду і планових комісій в процесі програмування розвитку національної економіки. Останнє базується на

збиранні інформації, перевірці реалістичності прогнозів і проектів, з точки зору використання національного доходу на споживання та заощадження. У Голландії короткострокове планування розвитку виступає у вигляді комбінації державних бюджетів, щорічних поточних програм і економічного прогнозування. При чому під час планування уряд впливає на економіку шляхом поширення інформації для приватного сектору, що допомагає останнім скоординувати свої дії [15]. Після вступу Бельгії до ЄС економічна політика держави доповнилась такими важелями регулювання, як: державні гарантії та кредити, інвестиційні стимули і податкові пільги, а також почала застосовуватися система державного планування розвитку економіки.

В Італії важливу роль держава відводить регулюванню підприємств, у яких безпосередньо або опосередковано має контрольний інтерес. Вона впливає на широкий спектр економічної діяльності, зокрема на банківську справу, транспорт, комунікації, енергетику, машинобудування, використовує державне інвестування та програми допомоги [17].

Одним із дієвих засобів стимулювання розвитку підприємницького сектору в країнах ЄС є податкова політика держави. Так, у Великобританії індивідуальні фірми не зобов'язані проходити державну реєстрацію, а сплата податків здійснюється на підставі декларування індивідуальних доходів членів фірми. Якщо фірма зареєструвалася в державних органах, то податки сплачуються тільки після того, як фірма почала активно працювати на ринку та знайшла сво-

їх споживачів. Загалом, величина та кількість податків, які сплачують малі підприємства, менші, а процедура оподаткування значно простіша, ніж для великих підприємств. Крім цього використовується також прогресивне оподаткування прибутків корпорацій: ставки податків для корпорацій з меншими доходами менші, ніж для корпорацій з великими доходами [10].

Таким чином, держава заохочує створення малих підприємств та всебічно підтримує їх діяльність, застосовуючи пільгові умови оподаткування. Механізм податкових пільг широко використовується і у Франції. За його допомогою держава сприяє прискоренню науково-технічного прогресу, розширенню експорту тощо. Так, існують пільги для новоутворених акціонерних товариств (протягом перших двох років — не сплачується податок, на третій рік оподатковується 25 % їхнього прибутку, на четвертий — 50 %, на п'ятий — 75 %, починаючи із шостого року — 100 % прибутку), застосовується податковий кредит і для підприємств, які проводять фахову підготовку кадрів, тощо [8].

Малі підприємства не подають декларації про податок на додану вартість, проте виплачують прибуткові податки, рівень яких залежить від сфери діяльності (торговельні операції, послуги тощо) [13]. Загалом система податкового стимулювання розвитку підприємництва в економічно розвинених країнах включає різні податкові пільги: амортизаційні, пільги щодо стимулювання науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт, пільги щодо

формування резервних фондів, податкові кредити, податкові канікули тощо.

Для стимулювання розвитку малого бізнесу також використовується приватне або спонсорське фінансування, тобто наявність поруч із малою фірмою великої корпорації, яка зацікавлена в результатах її роботи. Так, у Німеччині банками та страховими компаніями створюються спеціальні фірми, які беруть участь у капіталі малих і середніх підприємств та здійснюють фінансування певних розробок. Також вигідним є організоване комерційними банками співробітництво малих і середніх підприємств із великими фінансово-промисловими групами на підставі контрактних, субпідрядних та орендних відносин [8]. Розглядаючи досвід державного регулювання підприємництва в країнах ЄС, важливо підкреслити, що концепція підтримки малого та середнього бізнесу в них є чіткою та зрозумілою.

Науковець І. Самойлова враховує національні та загальноєвропейські інтереси, включає цілі та принципи такої політики, має механізми та організаційні структури її реалізації [16]. На сьогодні частка малих підприємств, що є постійно зростаючою в економіці Великої Британії, становить 25 % всієї робочої сили. Визначним європейським лідером в означеній сфері є Італія — з майже 800 тис. промислових підприємств країни та часткою 99 % малих та середніх у загальній кількості. У Німеччині та Нідерландах малий та середній бізнес забезпечують близько 40 % експорту, Італії — 25–30 %, Франції — 20–25 %, Японії — 10–15 % [13].

Основними напрямками державної підтримки малого та середнього підприємництва в країнах ЄС є формування інфраструктури підтримки і розвитку підприємництва, встановлення системи пільг і прозорої системи оподаткування, наявність фінансово-кредитної підтримки та співробітництва з великими підприємствами тощо. Однак це зовсім не означає створення “теплих” умов для малих і середніх підприємств, а скоріш є засобом вирівнювання можливостей малих, середніх і великих підприємств в умовах конкурентної боротьби, способом компенсації витрат підприємців від діяльності у ризикованих сферах. У США, незважаючи на поширення ідеї максимізації свободи економічної діяльності, роль держави в регулюванні підприємницької діяльності є вагомим, хоча і неоднозначним.

Взаємовідносини між державою та підприємницьким сектором мають “хвилеподібну” тенденцію, від регулювання підприємницької діяльності до її дерегулювання (тобто зменшення державного впливу на підприємницьку діяльність), що було розповсюджено наприкінці 60-х та набуло поширення у 70–80-х роках. Більшість американських вчених зазначають, що на сучасному етапі відносини підприємництва і держави є антагоністичними, а партнерство між ними вважають неможливим і шкідливим для суспільства. Водночас, хоча суб’єкти підприємництва більшість своїх рішень приймають самостійно, сфера їх діяльності скорочується, а, відповідно, сфера державного впливу збільшується. Така тенденція до збільшення участі дер-

жави в регулюванні підприємництва набуває поширення та, як підкреслюють аналітики, має зростаючу траєкторію [6].

Серед основних елементів державного регулювання підприємництва в США можна виділити такі:

1. Розгорнута система антимонопольного регулювання, у тому числі регулювання природних монополій, що здійснюється для захисту конкуренції та обмеження монополістичних тенденцій.
2. Прогнозування та стратегічне планування, яке забезпечує основу для всіх управлінських рішень, у тому числі прогнозування в системі державного регулювання.
3. Стимулювання передових технологій, фундаментальної науки та проведення інноваційної політики держави, яка має на меті об’єднання науково-технічної та інвестиційної політики. Майже 50 % витрат на НДДКР у країні здійснюється державою [6].
4. Підтримка розвитку малих і середніх підприємств, що включає пільгове оподаткування; стимулювання та фінансування науково-технічних розробок (у США на сектор малого підприємництва припадає близько 50 % науково-технічних розробок); здійснення фінансово-кредитної допомоги малому бізнесу через надання малим підприємствам гарантованих позик тощо [5; 8; 10].

Значної уваги заслуговує досвід Японії в регулюванні підприємницького сектору. Головною функцією держави в країні є стимулювання, спрямування та прискорення структурних змін в економіці, які необхідні для довгострокового зростання.

Взаємовідносини підприємництва та держави у значній мірі є відно-

синами співробітництва, на відміну від США. Серед основних елементів державного регулювання підприємництва можна виокремити такі:

1. Довгострокове планування, яке носить індикативний характер, та програмування національної економіки, що створює ефективні умови для розвитку.
2. Фінансування та бюджетне субсидування фундаментальних досліджень та програм розробки новітніх технологій, які здійснюються державними інститутами і дослідницькими центрами разом із приватними компаніями. Так, Японія щорічно витрачає 500 млн дол., сприяючи 185 центрам розвитку технологій [8; 9].
3. Підтримка розвитку малого та середнього бізнесу, що включає пільгове кредитування, підтримку технічних проектів, налагоджену інфраструктуру підтримки малих і середніх підприємств, систему захисту від зловживань з боку великих суб'єктів підприємництва тощо. Важливо зазначити, що малі підприємства значно залучені у державні проекти. Так, в Японії частка малих підприємств, які виконують урядові замовлення, становить 45 %, а у замовленнях громадських організацій країни – 32 %. Останнє відображається в тому, що на частку малих і середніх підприємств в Японії припадає близько 55 % реалізованої промислової продукції, близько 60 % – оптової торгівлі і більш як 80 % – роздрібної.

В обробній промисловості з 6,5 млн підприємств 99 % становлять малі. На малих і середніх підприємствах зайнято 39,5 млн осіб, або 80,6 % всієї робочої сили Японії [13].

4. Захист конкурентного середовища

шляхом обмеження монополістичних тенденцій та доступу великих фірм на ринок.

5. Грошово-кредитне регулювання, у тому числі гнучке варіювання облікової ставки, особливо під час криз в економіці [6; 8; 17].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, короткий огляд досвіду державного регулювання підприємництва в країнах Європейського Союзу, США та Японії свідчить, що дійсно в цих країнах існують відмінності у ролі держави в економіці, однак в основному вони виявляються не в ступені державного регулювання, а у засобах, які використовуються для його здійснення. Але не можна не помітити спільних тенденцій розвитку взаємовідносин між державою та підприємницьким сектором, і все це дає змогу зробити узагальнення та вважати, що основними елементами системи державного регулювання підприємництва є:

- 1) прогнозування, планування й програмування соціально-економічного розвитку, які полягають у визначенні стратегічних напрямів дій для всіх учасників економічного процесу, в тому числі і суб'єктів підприємництва;
- 2) антимонополюсно-конкурентна політика, яка є умовою підтримки підприємницького сектору та розвитку цивілізованих конкурентних відносин між його суб'єктами;
- 3) податкова та інвестиційна політика, яка стимулює та підтримує розвиток виробництва взагалі, а значить і підприємництва зокрема;
- 4) інноваційна політика та стимулювання НДДКР, що сприяє підвищенню ефективності виробництва та конкурентоспроможності всієї економіки.

Характеризуючи основні елементи системи державного регулювання підприємництва, можна стверджувати, що цільовою функцією прогнозування, планування й програмування соціально-економічного розвитку країни є обґрунтоване передбачення напрямів розвитку країни, окремих галузей економіки, можливого стану економіки та соціальної сфери в майбутньому, а також альтернативних шляхів і строків досягнення параметрів економічного і соціального розвитку. Другий елемент системи державного регулювання підприємництва — антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на запобігання монополній діяльності, на її обмеження та припинення, на розвиток цивілізованих конкурентних відносин між суб'єктами.

Антимонопольна політика держави включає в себе два основних напрями: демонополізацію і регулювання діяльності монополій. Конкурентна політика спрямована ж на створення та захист конкурентного середовища. Податкова та інвестиційна політика, як елемент системи державного регулювання підприємництва, являють собою діяльність держави, що спрямована на створення умов для функціонування підприємництва шляхом використання податкових важелів, засобів грошово-кредитного та фінансового регулювання для стимулювання або стримування розвитку національного виробництва. Інноваційна політика та стимулювання НДДКР спрямована на розвиток та поширення фундаментальних і прикладних наукових досліджень, удосконалення

інфраструктури галузей економіки та окремих регіонів.

Механізм створення та поширення нововведень має три загальні складові, характерні майже для всіх країн: систему державної підтримки фундаментальних і пошукових досліджень; різні форми та джерела фінансування і непрямого стимулювання досліджень та підтримку малого інноваційного підприємництва. Взаємодія означених елементів забезпечує якісний рівень взаємовідносин між державою та підприємницьким сектором. Так, система прогнозування, планування й програмування певним чином коригує ринкові процеси, спрямовує діяльність суб'єктів ринку у сфери, визначені державою як пріоритетні, прискорюючи або гальмуючи ті чи інші тенденції розвитку економіки.

Антимонопольно-конкурентна політика стримує монополні тенденції в економіці, сприяє формуванню нормальних конкурентних відносин між суб'єктами господарювання, створюючи певні стимули чи бар'єри стосовно їх діяльності. Інноваційна політика та стимулювання НДДКР сприяє активізації інноваційного потенціалу країни, створює базу для забезпечення конкурентоспроможності продукції. Таким чином, вважаємо, що саме ці елементи системи державного регулювання підприємництва відповідають означеним нами критеріям, оскільки загалом забезпечують створення сприятливих умов підприємницької діяльності відповідно до визначених державою цілей і у запрограмованих обсягах — підтримують конкурентоспроможність великого підприємництва та

відтворення малого і середнього бізнесу.

Отже, розвиток і взаємодія зазначених елементів системи державного регулювання підприємництва, на наше переконання, забезпечить послідовний рух самої системи на шляху досягнення основного вектора розвитку – сприяння розвитку підприємництва для забезпечення стійкого зростання. Варто зазначити, що система державного регулювання підприємництва у сучасній економіці України має певні особливості, зумовлені існуючою недосконалою концепцією державного регулювання економіки, наявністю деформацій у відносинах держави і підприємницького сектору та формальністю декларованих заходів підтримки державою підприємницької активності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бутенко А. І.* Проблеми розвитку підприємництва в інформаційному секторі економіки та напрямки підвищення ефективності його державного регулювання / А. І. Бутенко, І. М. Сараєва, Н. І. Носова; Ін-т пробл. ринку та економіко-екологічного дослідж. — Одеса : Фенікс, 2005. — 117 с.
2. *Варналій З. С.* Державна регуляторна політика у сфері малого підприємництва: науково-практ. видання / З. С. Варналій, І. С. Кузнецова. — Київ: Ін-т екон. прогнозув., 2002. — 104 с.
3. *Варналій З. С.* Мале підприємство: основи теорії і практики / З. С. Варналій. — Київ: Т-во “Знання”, КОО, 2001. — 276 с.
4. *Варналій З. С.* Політико-правове регулювання підприємництва в Україні: теорія і практика: монографія / З. С. Варналій, Г. М. Волянська, В. М. Кампо та ін. — Київ: Знання України, 2005. — 378 с.
5. *Долгальова О. В.* Регулятивна роль держави у сфері малого бізнесу: монографія / О. В. Долгальова. — Донецьк : ТОВ “РВК” ПРОМО, 2005. — 373 с.
6. *Жаліло Я. А.* Регулювання ринкової економіки: сучасний досвід розвинутих країн / Я. А. Жаліло. — Київ: НІСД, 1996. — 86 с.
7. *Жарая С. Б.* Механізми державного регулювання підприємницької діяльності на регіональному рівні: шляхи розвитку в Україні та європейська практика: монографія / С. Б. Жарая; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. — Київ, 2011. — 270 с.
8. *Захарченко В. І.* Зарубіжний і вітчизняний досвід державного регулювання економіки для сучасної України / В. І. Захарченко, О. Г. Борисов, А. В. Іванищева / за ред. В. І. Захарченко. — Одеса: Видав. центр студія “Нігоціант”, 2005. — 128 с.
9. *Кашуба Я. М.* Японський феномен розвитку приватного бізнесу: монографія / Я. М. Кашуба. — Львів: Астролябія, 2009. — 272 с.
10. *Комарницький І. М.* Організаційно-економічні механізми розвитку підприємництва: монографія / І. М. Комарницький. — Ужгород: Патент, 2000. — 224 с.
11. *Кредісов В. А.* Підприємництво — вирішальний фактор розвитку країн з перехідною економікою / В. А. Кредісов. — Київ: Знання України, 2003. — 327 с.
12. *Круш П. В.* Підприємництво та проблеми сталого розвитку економіки України: монографія / П. В. Круш, О. П. Кавтиш, А. В. Гречко, Ю. В. Тюленева, С. О. Тульчинська; Нац.

- техн. ун-т “Київ. політехн. ін-т”. — Київ, 2008. — 397 с.
13. *Лех Г. А.* Світовий досвід розвитку підприємств малого бізнесу / Г. А. Лех, М. М. Ільчишин, О. Я. Туркало // Наук. вісн. НЛТУ України: зб. наук.-техн. пр. — 2011. — Вип. 21; 15. — С. 224–229.
 14. *Литвиненко В. М.* Малий бізнес у світовій економіці: монографія / В. М. Литвиненко; Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин НАН України. — Київ : ТОВ “Вид-во “Аспект-Поліграф”; Ніжин, 2004. — 178 с.
 15. *Мельник А. Ф.* Державне регулювання економіки перехідного періоду (світовий досвід і проблеми України) / А. Ф. Мельник. — Тернопіль : Збруч, 1995. — 181 с.
 16. *Самойлова И. А.* Особенности становления и развития предпринимательства в условиях трансформационной экономики: дис. ... канд. экон. наук: спец. 08.01.01 / И. А. Самойлова. — Харьков, 2001. — 196 с.
 17. *Саниахметова Н. А.* Регулирование предпринимательской деятельности в Украине: организационно-правовые аспекты / Н. А. Саниахметова. — Одесса: [б.в.], 1998. — 305 с.
 18. *Сизоненко В. О.* Сучасне підприємництво: довідник / В. О. Сизоненко. — Київ : Знання-Прес, 2007. — 440 с.
 19. *Ткаченко Т. П.* Розвиток підприємництва та формування середнього класу: монографія / Т. П. Ткаченко, П. В. Круш; Нац. техн. ун-т України “Київ. політехн. ін-т”. — Київ, 2009. — 216 с.
 20. *Шлафман Н. Л.* Механізми регулювання розвитку підприємницького сектору: монографія / Н. Л. Шлафман; Ін-т пробл. ринку та економіко-екологічних дослідж. НАН України. — Херсон: ХНТУ, 2010. — 284 с.